MEKÂN-KİMLİK ETKİLEŞİMİ: KAVRAMSAL ve KURAMSAL BİR BAKIŞ*

Yrd. Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
gulecsevcan@hotmail.com

"…yerin anlaşılması kuramsal çaba olmadan gerçekleşmez… …neredeyse tüm toplumsal ve kültürel kuramlar yerin bir biçimde tanımlanmasına dayanır"

John Urry

Öz

İnsan-çevre ilişkileri diğer bir deyişle insanların mekânla uğraşı her ne kadar insanoğlunun var olduğu günden itibaren ortaya çıksa da akademik anlamda bu çalışmalar daha yakın bir tarihte karşımıza çıkmaktadır. İnsanın çevreyi algılamasıyla ilgili çalışmalar 1960'lara kadar insan, doğal çevre ve insanın doğal çevreyi öğrenmesinin ilkelerini belirleyebilmesi, yaşam çevresinin öğrenilmesi ve kodlanması doğrultusunda daha çok kültür coğrafyacıları ve mimarlar tarafından yapılmıştır. Günümüzde ise bu çalışmalar sosyolojiden edebiyata, psikolojiden kent bilimlerine kadar birçok disiplininin ilgi alanına girerek çok boyutlu bir hâl almıştır. Bu çok boyutluluk hem kavramsal hem de kuramsal açıdan bir karmaşa ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada insan-çevre ilişkilerini mekân üzerinden anlamak ve okumak için farklı disiplinler içinde de yer alan ve konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak olan algı, anlam, aidiyet, mahremiyet, egemenlik alanı, sahiplenme ve kendileme gibi kavramlar mekânla ilişkilendirilmiş; mekân-kimlik etkileşimi ile ilgili çalışmalara giriş niteliğinde bir çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın ikinci kısmında ise oluşturulan kavramsal çerçevenin üzerine mekân-kimlik etkileşimiyle ilgili olan kuramlardan Fenomenolojik Yaklaşım, Sosyo-Psikolojik Yaklaşım ve Marksist Yaklaşım kentsel mekân düzleminde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimer: Mekân- Kimlik Etkileşimi, Mekân, Anlam, Aidiyet, Kuram.

SPACE-IDENTITY INTERACTION: A CONCEPTUAL AND THEORETICAL OVERVIEW

Abstract

Although human-environment relations, in other words humans are engaged in space, have been existed since the human being existence these studies are emerging more recently in academic sense. Until the 1960s Studies related to human's perception to environment in order to determine the principles of learning human, natural environment and human natural environment, learning and coding of life environment were made mostly by cultural geographers and architects. Today, these studies have become multidimensional by entering into the interests of many disciplines ranging

* Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Kemal Görmez danışmanlığında Sevcan Güleç Solak tarafından hazırlanan "Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

from sociology to literary, psychological and urban sciences. This multidimensionality presents a complexity both conceptually and theoretically.

For understanding and reading human-environment relations through space, concepts which are included in different disciplines and which will facilitate the understanding of the subject, such as perception, meaning, belonging, privacy, sovereignty, ownership and self-awareness associated with the space in this study and a framewok was created for entering into the studies on space and identity interaction. In the second part of the work, Phenomenological Approach, Socio-Psychological Approach and Marxist Approach have been dealt with in the urban space on the conceptual framework

Keywords: Space – Identity Interaction, Space, Meaning, Belonging, Theory.

Giriş

Farklı disiplinlerde, tarih boyunca mekânın ne ve/veya neresi olduğu sorusuna cevap arayarak zorlu bir çabaya girişilmiş; filozoflar, sosyologlar, mimarlar, tarihçiler, antropologlar gibi pek çok sosyal bilimci öne sürdükleri farklı mekân anlayışları ile birbirlerini etkileyerek mekânı sorgulamış, mekân üzerinden düşünmüş ve mekânı kurgulamışlardır. Ancak insan-çevre ilişkileri ve insanın çevreyi algılamasıyla ilgili çalışmalar 1960'lara kadar insan, doğal çevre ve insanın doğal çevreyi öğrenmesinin ilkelerini belirleyebilmesi, yaşam çevresinin öğrenilmesi ve kodlanması doğrultusunda gerçekleşmiştir (Göregenli, 2010: 18). Bu çalışmalar, daha çok kültür coğrafyacıları ve mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat düşünsel, coğrafî, kültürel, sosyolojik ve fiziksel şartlar hem bireyleri, hem toplumları hem de mekânları biçimlendiren temel unsurlardır. Bu unsurların çeşitliliği, insan ve çevresi arasındaki ilişkinin sosyolojiden edebiyata, psikolojiden kent bilimlerine kadar birçok disiplininin ilgi alanına girerek multidisipliner bir hal almasına sebep olmuştur. Bu durum da günümüzde bu çalışmaların birçok disiplininin ilgi alanına girerek çok boyutlu bir hal almasıyla sonuçlanmıştır.

Çevre ve insan ilişkileri başta sosyal psikoloji olmak üzere, sosyoloji, psikoloji, felsefe, mimarlık ve coğrafya gibi pek çok disiplin içinde çevre-davranış çalışmaları, insan-çevre ilişkileri, çevre psikolojisi, çevresel tasarım araştırmaları gibi pek çok başlık altında ele alınmaktadır. Toplumsal ilişki ağlarının, düşünsel ve kültürel imgelerin sahnesi olan kent, aynı zamanda yaşanan toplumsal süreçlerin de temel unsurlarından biridir. Bu yüzden, insanlığın tarihi veya dünya tarihi genellikle kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak kabul edilmekte ve çevre-insan ilişkileri kent ve kentsel mekânlar üzerinden incelenmektedir.

Kentsel mekânlar, bu insanlık yaratımı ve insanlık durumunun bir bütünü, birer gündelik hayat mekânı, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıları içeren mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gündelik hayatın geçtiği mekânlar, yaşamın öznel ve psikolojik süreçlerinin geçtiği, algı ve deneyimlerin bilince, kişiliğe ve anılara dönüştüğü yerler olarak inşa edilirken, kişilerin mekâna yüklediği farklı kimliklerle şekillenmektedir. Kentsel mekânlar, bu yönüyle hem kentin kamusal benliğini ve kimliğini inşa etmekte hem kişilerin kimliğini ve

kişiliğini şekillendirmekte, hem de yaşanan medeniyetlerin birer tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekânın anlaşılması, yorumlanması ve insan ile olan etkileşimine yönelik çalışmalar, sembolik, yapısalcı, psikolojik, fenomenolojik, hermeneutik, organizmik, bağlamsal, dönüşümsel, etkileşimsel, davranışsal, kültürel, ampirist/deneyimci, kişi temelli, sosyal grup temelli, antropolojik ve tarihsel gibi pek çok başlık altında incelenmektedir. Bu ilişkinin bu kadar çok başlık altında ele alınmasının temel nedeni konunun disiplinler arası özelliği ve dolayısıyla her disiplinin önem verdiği nesnelere yapmış oldukları vurgu farklılıklarıdır. Örneğin sembolik ve yapısalcı çalışmalar, mekânın sembolik bir üretimle oluştuğunu kabul edip mekânın anlamını bu sembolik dünya içerisinde aramaktadır. Psikolojik yaklaşımlar mekânı kimliğin oluşumunda bir veri olarak kabul edip, sosyokültürel yapıyı vurgulamaktadır. Fenomenolojik çalışmalar, mekânı maddeleştirmeden, idealize etmeden varlıkla birlikte ele almaktadır. Kentsel mekânı temel analiz nesnesi olarak alan Marksist çalışmalarda ise mekân, sosyal etkilerin yani sosyal üretimin sonucu olarak kabul edilmekte ve mekânın sosyal yaşamdaki kullanımı ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışma, mekân ve kimlik arasındaki ilişkiyi irdelerken, hangi kavram ve kuramlarla bu ilişkinin ele alınması gerektiğine dair temel bir kavramsal ve kuramsal çerçeve sunma çabasıdır. Literatür taraması tekniği ile oluşturulan bu çalışma, daha sonra yapılacak olan mekân-kimlik etkileşimi ile ilgili çalışmalara temel teşkil edecek şekilde kurgulanmıştır.

1. Mekân–Kimlik Etkileşimi İle İlişkili Temel Kavramlar

1.1. Mekânsal Algı

İnsan davranışları belirli bir sosyal ve fiziksel çevrede meydana gelmektedir. Psikolojinin temel çalışma alanlarından birisi olan algı pek çok disiplinin ortak çalışma alanı olmuştur. Kent ve mimari ile ilgili çalışmalarda algı kavramı daha çok çevresel algı, mekân algısı veya mekânsal algı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış dünyadaki soyut/somut nesnelere ilişkin olarak alınan duyumsal (sensible) bilgi algılama olarak tanımlanmaktadır (İnceoğlu, 2010: 68). Bu duyumsal bilgi duyma, tatma, görme, koklama, dokunma duyularından oluşan beş duyu organımız aracılığı ve bunlara ek olarak da hissetme duyusu yardımı ile elde edilmektedir. Algılama, çevresel bilginin duyular aracılığı ve zihinsel bir süreçle okunması şeklinde gerçekleşen aktif bir süreçtir (Özen, 2006) ve bu süreçte nesnel dünya, duyular aracılığıyla öznel bilince aktarılmaktadır (Köktürk, 2010: 2). Bunun yanında bireyin gereksinimleri ve onlardan kaynaklanan güdüleri, bireyin bilgi birikimi ve deneyimlerinin de algılama sürecinin işlemesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir (İnceoğlu, 2010: 73). Bunların yanı sıra mimari mekânın, çevreyle ve diğer

mekânlarla ilişkisi de algısal süreci etkileyen önemli parametrelerdir. Mekânın somut varlığını oluşturan üç boyutunun ötesinde duyularla tanımlanmaya başlamasıyla beraber mekânsal algı veya çevresel algı karşımıza çıkmaktadır.

Algılama süreci simgesel, görsel, duygusal ve seçimleyici algı olmak üzere dört öğeden meydana gelmektedir (İnceoğlu, 2010: 74). Bir şeyi temsil eden, başka bir şey olan simge, insanı kendiliğinden bir zihinsel sürece yönlendirerek o simgenin bütününü ve temsil ettiği şeyi bulmaya yöneltmektedir. Simgesel algının önemli bir verisi olan sembol ve simge birey için değeri ve anlamı olan öğrenilmiş bir "uyarıcı" olup soyut bir özelliğe sahiptir ve kültür ile arasında oldukça yakın bir ilişki vardır (İnceoğlu, 2010:74-76). Çünkü sembollerle ve simgeler aracılığıyla aktarılan anlamlar, bireyin içinde yaşadığı toplumun ortak değerlerini ve kültürünü de yansıtmaktadır.

Dış çevreyle ilişkili ilk izlenimlerinin yaklaşık yüzde sekseni görme aracılığıyla oluşturulmaktadır (Berger, 1989'dan akt Kayapa ve Tong, 2011: 349). Görsel algı, görsel duyumdan gelen verilerle, herhangi bir olayın veya nesnenin zihinsel imgesinin elde edilmesidir ve mekândaki renk, doku, form gibi elemanlar görsel algılamaya hitap etmektedir (Yıldırım Erniş, 2012: 17). Görsel algılama, temelde biyolojik bir süreçtir fakat bu sürecin işleyişinde psikolojik faktörler de etkili olmaktadır (Sarıçiçek, 2012: 6). Bireyin, çevresindeki görüntü karmaşası içerisinden bireyin gereksinim ve güdüleri doğrultusunda seçim yaparak görme işlemini gerçekleştirmeye başlamasıyla görsel algılama süreci başlamaktadır (İnceoğlu, 2010: 79). Görsel algılamada da bilişsel süreçler önemli ölçüde etkili olmakta ve bu süreci yine bireyin bilgisi, deneyimi, yaşam biçimi ve kültürü şekillendirmektedir.

Algılama sürecinin işleyişine duygusal tavır ve eğilimler de karışarak nesneye ilişkin algılama sevme, sevmeme, iyi, kötü, korkma vb. gibi duygusal nitelikteki birtakım izlenimlerin etkisiyle gerçekleşmektedir (İnceoğlu, 2010: 81). Yani bireyin duygusal ve sezgisel anlamdaki her tür tavır ve eğilimi de bu yaşam deneyimiyle ortaya çıkmakta ve algılama sürecini etkilemektedir.

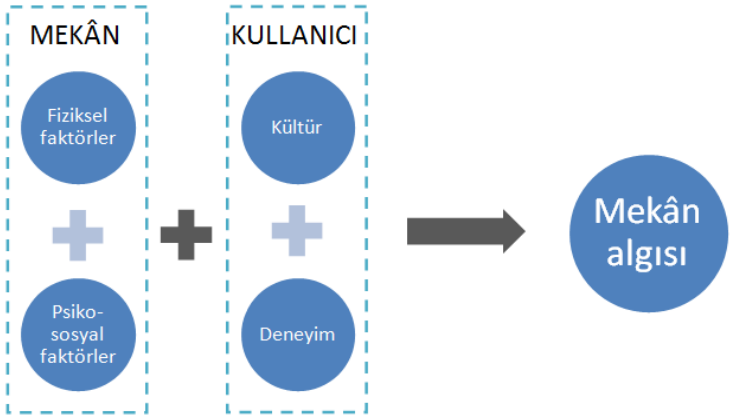
Her birey olayları, nesneleri, durumları, içine doğduğu toplumsal ve kültürel ortam, içinde yer aldığı ilişkiler, içine girdiği etkileşim biçimleri, bireysel gereksinimler, beklentiler, değer yargıları, ve benzerlerine göre farklı biçimde algılamakta ve bu algılama eğilimleri de "seçimleyici algılama" olarak adlandırılmaktadır (İnceoğlu, 2010:81).

Algılama, kimi zaman da benzer içerikle bilişsel/zihinsel algı ve duyumsal algı olarak da sınıflanmaktadır. Duyumsal algı, görme, koklama, duyma, dokunma gibi duyu organları aracılığıyla çevreden alınan bilginin nesne, olay, ses, tat vb. deneyimlenmesidir (Yazıcıoğlu Halu, 2010: 59). Bilişsel/zihinsel algı ise bireyin kendiliğinden elde ettiği bilgileri psikolojik

ve zihinsel dönüşümler sonucunda kavramsallaştırılmasıyla ve kodlamalar, depolamalar, anımsamalar ve çözümlemelerle oluşturduğu algılama sürecidir (Özen, 2006: 2).

Duyular ve bilişsel süreçler bir bütün oluşturarak sadece yüzeysel imgelerle değil; bütün duyuların eşzamanlılığıyla bedensel olarak mekânsal bilincin özünü oluşturmaktadır (Merleau-Ponty, 2008). Bir bütün olan bu algılama süreci, insanın yaşam sürecinin bir ürünü olarak kavramsal dünyası ile duygusal, anlamsal ve kültürel pek çok boyutu içermektedir.

Şekil 1: Mekân Algısını Etkileyen Faktörler

Kaynak :Gür, 1996'den aktaran İnanç Işıl Yıldırım Erniş, "Fiziksel Elemanların Yüzer Yapılarda Mekân Algısına Olan Etkileri: Çevre Ve İnsan Davranışı İlişkisi Bağlamında İrdelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şubat, 2012

Bu yaşam döngüsü de bir çevrede gerçekleşmekte, çevre-insan etkileşimi de bu algısal süreçle anlam kazanmaktadır. Çevre-insan etkileşiminin temel öğelerinden birisi mekânsal algılamadır. Mekânsal algı, kişilerin mekânın fiziksel özellikleri ile ilgili bilgi düzeylerini belirler ve mekânsal algının kişilerin o mekânı değerlendirmesinde önemli bir rolü vardır. Bu değerlendirmeler, kişinin o mekândaki davranışlarını etkiler ve şekillendirir. Mekân algısı, kişinin mekân içerisinde veya çevresinde kısa veya uzun süreli deneyim kazanması ve bu doğrultuda mekânın hatırlanması ile ilgilidir (Özen,2006: 2). Bu doğrultuda Merleau-Ponty de mekânsal algıyı "yaşantı" kavramında temellendirerek algının bilgiye dönüşmesinin belli referanslarla olduğunu ve her algının da yaşam süresi boyunca bir öncekinden aldığı referanslarla gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Mekânsal algı ile karşımıza çıkan iki önemli isim Lynch ve Norberg-Schultz'dur. Kevin Lynch, mekân algısı kavramını kent ölçeğinde çalışmış, kentsel algının önemini vurgulayarak kullanıcının, kenti okuma ve anlamlandırma süreci üzerine odaklanmıştır. Kent mekânın algılanması için gereken bileşenleri kentsel imaj öğesi /kent imgesi bileşenleri olarak yollar, bölgeler, sınırlar, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleri olarak beş başlıkta toplamıştır (Lynch, 2010: 51-87).

Norberg-Schulz, mekânsal algıyı oluşturan, mekânsal organizasyonun elemanlarını da "merkez veya yer (yaklaşma), yönler ve yollar (süreklilik) ve alanlar/ilgi alanları (sınır)" [*] olarak belirlemiştir (Özen, 2006: 3-4). Mekânsal elemanların insanların deneyimlerindeki önemini vurgulayarak, kentsel mekânın dinamik ve pasif güçleri arasındaki dengeyi, mekânsal algıyı oluşturan, mekânsal organizasyonu sağlayan elemanları üzerinden anlamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak mekânın algılanması, hem duyumsal hem de zihinsel bir süreç sonrasında gerçekleşmektedir. Kişilerin kültür ve deneyimlerini de içeren psiko-sosyal durumu, mekân içinde geçirilen zaman, mekânın ışık, ısı, konum vb. gibi fiziksel faktörleri mekânın algılanmasını doğrudan etkilemektedir. Bu algılama sonucunda mekân, hem fiziksel hem de zihinsel olarak kişilerin hafızalarında tanımlanmakta ve kişilerin bilişsel haritaları çizilmektedir.

1.2. Mekânda Anlam

Semantik ve fenomolojinin temel nesnelerinden biri olan anlamın, pek çok disiplin içinde ele alınması konuya artan ilginin en önemli göstergesidir. Anlam kavramına artan ilgiliyi, örneğin antropoloji içinde sembolik antropolojinin gelişiminde, metafor çalışmalarında, yapısalcılığın gelişimiyle ilgili çalışmalarda, mekân kavramına artan ilgiyle birlikte coğrafyada ve mimarlıkta, nesnelerin kullanımı ve onların işlerliği ile ilgili olarak psikolojide yeniden canlanan anlam çalışmalarında (özellikle davranışlara kılavuzluk eden sembollerle ilgili çalışmalarda) görmek mümkündür (Rapoport, 1990: 35). Birçok çevresel/mekânsal araştırmada da anlam kavramı farklı anlamlar kazanmaktadır. Kısaca çevresel/mekânsal anlam, özellikle dilbilimine dayalı semantik yani anlamsal modellerde, sembollerle dayalı çalışmalarda, antropoloji, psikoloji ve etnolojide var olan sözsüz iletişime dayalı çalışmalarda kullanılmaktadır (Rapoport, 1990: 36). Mekânın anlamı, mekân/yer kimliği (place identity), yere bağlılık (place attachment) ve yer duygusu (sense of place) gibi çevre psikolojisiyle ilgili ampirik çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır (Gustafson, 2001: 7). Bu çalışmada ise "anlam" genel olarak da yerin/mekânın kimliğinin daha somut olarak kentsel mekânın oluşmasındaki rolü açısından ele alınmıştır.

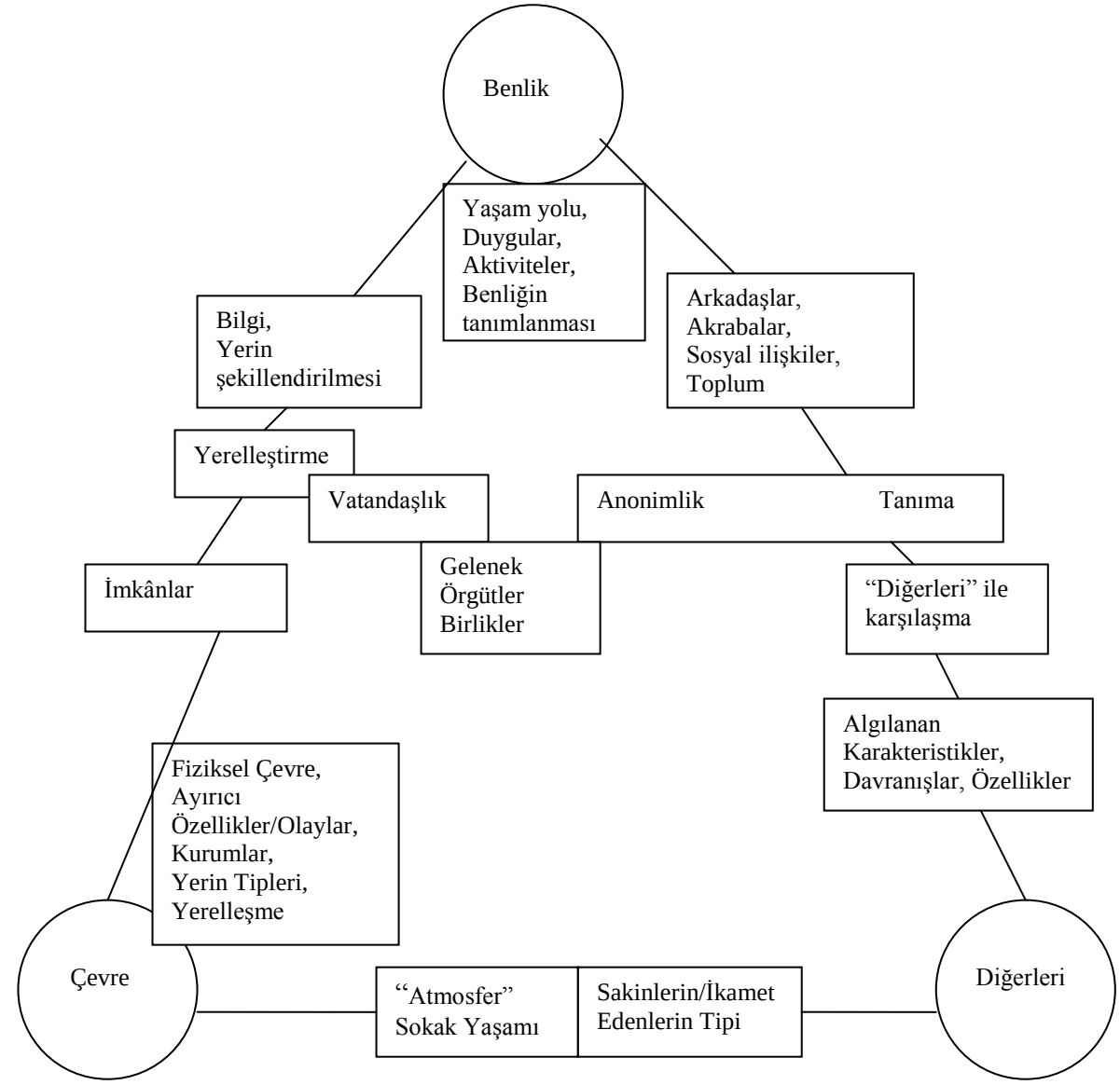
Yaşam mekânları ve bu mekânlara yüklenen anlamlar bireyler ve toplum arasında gerekleşen iletişimin ve çevre-insan arasındaki etkileşimin en önemli unsurlarından birisidir.

---

[*] *Merkez veya yer (Yaklaşma),* Merkez bir çevredeki referans noktasıdır ve eylemin birim mekânı olarak tanımlanır.
*Yön ve yol (Süreklilik),*Yön kişinin çevre içerisindeki hareketini tanımlar ve her mekân içerisinde yön kavramı vardır. Süreklilik de algısal ve şematik olarak bir yolun karakteristik özelliğidir.
Alan veya ilgi alanı (Sınır), Alan içerisinde yolların tanımlandığı, strüktüre edilmemiş "zemin" olarak tanımlanmaktadır.
Norberg-Schulz'sun algılama tartışması Jean Piaget'in çocuk psikolojisindeki dünyayı algılama yorumlanmasına neden olan algılama biçimi olan şemalaştırma süreci ve algının sosyalleştirilmesinin eklendiği Gestalt psikolojisinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Buradan yola çıkarak, Norberg-Schulz bütün anlamsal boyutları kapsayan teorik çerçevenin altını çizmeye devam etmiştir (Farah Habib, Khosro Sahhaf ve Sayyed Mohammad, "Christian Norberg-Schulz and the Existential Space" International Journal Of Architecture and Urban Development, Vol.1, No.3, Winter, 2012, s.46).

Fiziksel çevre, içinde yaşayanların geleneklerini, kültürlerini, değerlerini, yargılarını, dünya görüşlerini ileten ve etkileyen bir ortamdır ve pek çok anlamı bünyesinde barındırır. Yani yaşanan mekân ile etkileşim bireyseldir. Bu nedenle mekâna yüklenen anlam/anlamlar zamana, duruma ve kişilere göre değişmektedir.

Şekil 2: Katılımcıların Kendiliğinden Atfettikleri Yer Anlamları

Kaynak: Per Gustafson, "Meanings Of Place: Everyday Experıence And Theoretıcal Conceptualızatıons", Journal Of Environmental Psychology, 21**,** 2001, s.10.

Mekânın anlamı, genelde fiziksel açıdan işaretlerle, malzemeyle, renklerle, biçimlerle, büyüklüklerle, mobilyalarla, peyzaj vb. somut öğelerin etkileriyle oluşmaktadır. Bu somut öğeler zihinsel haritalarda* yerini alırken psiko-sosyal durumlarla yorumlanarak hem kişilerin

*Zihinsel haritalama, kişinin yaşam çerçevesinde oluşan olguların kalitesiyle ve göreceli konumlarıyla ilgili bilgiyi kodlamasına ve depolamasına yarayan bir dizi psikolojik dönüşümden oluşan bir süreçtir. Zihinsel/bilişsel haritalar, nesnel

hem de kentlerin kolektif belleğinde mekânın anlamını oluşturmaktadır. Kişi ve çevresi arasında işleyen iki yönlü bir süreç sonucunda oluşan ve anlamlandırılan mekânlar çevresel imgelere dönüşmektedir. Kısaca bu çevresel imge de üç bileşenden: kimlik, yapı ve anlam'dan oluşmaktadır (Lynch, 2010: 8).

Bireyin, dar anlamda yaşadığı mekâna (eve, işe, vb) geniş anlamda yaşadığı kente değer yüklemesi, o mekânın birey için taşıdığı anlamla/ifade ettikleriyle ilişkilidir. Yani insanlar mekânlarını sadece ilişkilendirilmiş görsel ya da semboller vasıtasıyla yaşamazlar, aynı zamanda yoruma dayalı ve bilişsel süreçlerin vasıtasıyla mekânın anlamını aktif bir şekilde yapılandırırlar (Pløger, 2001: 64). Bir yer hem fiziksel olarak hem de yorumlanarak, hissedilerek, algılanarak, hikâyelendirilerek kısaca yaşanarak inşa edilmektedir. Bu da bir yerin, insanlar tarafından adlandırılmadan, kimliklendirilmeden, tanımlanmadan bir mekân olmayacağı anlamına gelmektedir (Gierny, 2000: 465). Bu durum da mekânın anlamının ve düzenlenmesinin sosyal çeviri, dönüşüm ve deneyimin kısaca sosyal mekânsallaşmanın ürünü olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Soja, 1989: 79-80). Norberg-Schulz'un Genius Loci kavramı da bu noktaya işaret etmektedir. Anlam, bir kentsel mekâna kimlik kazandıran, o çevrede yaşayanların doğrudan açıklayamadıkları, ama varlığının farkında oldukları bir şeye karşılık gelmektedir. Bu nedenle anlamın modern hareket içinde saf olarak enstrümental ve belirgin işlevinin çok ötesinde olduğuna ve anlamın doğanın nasıl işlediğini algılama da merkezi bir konumda olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu yüzden, fiziksel çevre, kıyafetler, eşyalar, binalar, bahçeler, caddeler, limanlar vb birçok şeyin grup kimliğinin, mekân kimliğinin oluşturulmasında ve kişilerin çevresindeki kültürü kabullenmesinde etkili olduğu dile getirilmektedir (Rapoport, 1990: 15).

1.3. Aidiyet ve Yere Bağlılık

İnsan davranışlarını belirleyen bir takım ihtiyaçlardır. Maslow, bu ihtiyaçların neler olduğunu ve hangi ihtiyaçların tatminin diğerlerinden daha önce geldiğini hazırlamış olduğu İhtiyaçlar Piramidi* ile açıklamaya çalışmış ve insan davranışlarının temelini bu hiyerarşiye göre açıklamıştır. Maslow'un İhtiyaçlar Piramidinde, ait olma/aidiyet gereksinimi, fizyolojik gereksinimler ve güvenlik gereksiniminden sonra gelmektedir. Genel anlamda kişinin/grubun kim olduğu, kimlerden olduğu, nereli olduğu vb. tanımlamalar aidiyet kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Aidiyet, toplum ve bireyin kendini konumlaması ve ayrıca kişinin kendini oraya ait hissetmesi ile

çevreyi birebir yansıtmayan ve coğrafi harita niteliği olmayan haritalardır. Bu haritalar insanın bir yerle ilgili olarak geliştirdiği iç imgeler olarak tanımlanmaktadır (Göregenli,a.g.e.,31).

*Maslow,'un İhtiyaçlar Piramidi:1. Fizyolojik gereksinimler 2. Güvenlik gereksinimi 3. Ait olma gereksinimi 4. Sevgi, sevecenlik gereksinimi 5. Saygınlık gereksinimi 6. Kendini gerçekleştirme gereksinimi

gerçekleşen bir duygu ve durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü her ne kadar toplum bireyi belli bir kimlikle tanımlıyorsa da birey kendini söz konusu kimliği oluşturan topluluğa dâhil/ait hissetmiyorsa, o kimliğe sahip olduğu söylenemez (Aydın, 1999: 12). Aidiyet ve yere bağlılık, benliğin oluşması, bireysel ve toplumsal kimliğin tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Spencer, 2005).

Aidiyet duygusu, yere ve mekâna bağlılık; yer, mekân, zaman, yaşantı, anılar, aktiviteler, sosyal ilişkiler, psiko-sosyal gereksinimler, kimlik, simge ve semboller gibi bileşenler ve bütünde bireyin çevresine karşı geliştirdiği algı ile ilişkili olarak gelişmektedir. Kısaca bu duygular, birey ve çevre arasındaki dinamik ve karşılıklı ilişkinin, etkileşimin sonucu olarak gelişmektedir (Manzo, 2003: 52).

Kişinin, kendini bir mekâna ait hissetmesi duygusal, fonksiyonel ya da kavramsal bir bağ ile gerçekleşebilmektedir. Kullanıcı, kendi için anlamı ve değeri olan mekânlar ile duygusal bağ; belirli bir aktiviteyi takip etmek için ise fonksiyonel bir bağ kurmaktadır.

İnsanların mekânlara bağlanması sosyal anlamda oluşmuştur. Yani insanları mekânlara bağlayan fiziksel oluşumlardan ziyade sosyal deneyimleri kapsayan mekândır (Low ve Altman, 1992'den akt Sancar ve Severcan, 2010: 296). Bu deneyimlerdeki anlamlılığın boyutu "anlam"ı kapsayan bağlılığın derecesine dönüşmekte ve bağlılığın derecesini göstermektedir. Burada birbiri ile ilişkilendirilmiş etkileşimler (ya da birbirine bağlantılı olarak algılanan etkileşimler) daha fazla önem arz etmektedir (Milligan, 1998: 2'den akt Sancar ve Severcan, 2010: 296). Mekâna bağlılık öncelikle duygu ile ilgili olan bağlara göndermede bulunur ama aynı zamanda bireyler, gruplar ve birtakım yerler arasındaki bağları da kapsar (Gustafson, 2001a: 668).

Aidiyet kavramı, kentsel mekân için kullanıldığında kişilerin kendilerini bir mekânın parçası olarak görmeleri, dolayısıyla kendilerini o mekân üzerinde hak ve sorumluluk sahibi hissetmeleri durumunu ifade etmektedir. Mekâna bağlılık, ait olma hissini besler ve bireyin ait olunan yerleşimin bir parçası olmasına neden olur (Sancar ve Severcan, 2010: 298).

Bunların yanı sıra mekânsal anlamda aidiyetin güvende hissetme duygusu ile desteklendiği görüşü de dile getirilmektedir. Çünkü insanlar, kendilerine tanıdık gelen mekânlarda kendilerini daha güvende hissetmekte ve bu koşul gerçekleştikten sonra da aidiyet duygusunu geliştirmektedir (Erniş, 2012: 144).

Aidiyet, o yerde kendine ait izleri ve nesneleri kullanarak pekişmektedir. Çünkü çevrenin fiziksel bağları da yere bağlılığın oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır ve kimi araştırmalarda fiziksel özelliklerin en önemli unsur olduğu da vurgulanmıştır (Sancar ve Severcan, 2010: 298). Bu şekilde, bireyin kendini mekâna yansıtması, kendisini mekânda görmesi ve oradan beslenmesi, aynı zamanda bireyin mekânla birlikte ölümsüz olma

arzusunun bir sonucu olarak da ortaya çıkmakta ve kimliğini ve varlığını pekiştirmektedir (Şengül, 2010: 529).

1.4. Kendileme ve Egemenlik Alanı

Kendileme (Appropriation of space) kelime anlamı olarak birinin bir şeyleri kendi kendine yapması ve kendi yararına kullanması anlamını içermektedir. Kendileme, ortaya çıkan sürdürülebilen mekânsal çevrenin özelliklerini barındırmaktadır (Graumann, 2002: 104). Mekânın kendilenmesi, grubun ihtiyaçlarını ve imkânlarını karşılamak için modifiye edilmiş doğal mekân anlamına gelmektedir ki bu bir mülk ile ait olma duygusunu doyuran en iyi ve en gerekli koşul olarak kabul edilmektedir (Lefebvre, 1995: 165).

Brunson ve Sullivan, fiziksel, sosyal ve bölgesel kendileme olarak üç tür kendilemenin varlığından söz etmektedir (Natakun, Tarih yok: 3). Fiziksel kendileme, o mekânda bulunan sakinlerin mekândaki fiziksel varlığı olarak tanımlanmaktadır. Sosyal kendileme, selamlama, sohbet etme gibi sosyal mekânlarda rahatlama, zamanını değerlendirme anlamına gelmektedir. Bölgesel kendileme ise ev mekânlarına yakın olan sakinlerin bölgesel kendileme bakımından müdahale edilmeden ya da engellenmeden ev gibi mekânlarda ve evlerine yakın mekânlarda kendilerini özgür hissetmeleri anlamına gelmektedir.

Küresel ölçütte, Graumann mekânı kendileme modelini tarihi/antropolojik ve psikoloik iki temel perspektiften ele almaktadır (2002: 104). Tarihi/antropolojik bakış, mekânı işaretleme, adlandırma, tanımlama, kategorize etme ve mekânı çeşitli sembol, kelime, kural, düzenleme ve yasalarla uygun ya da uygun olmayan şeklinde değerlendirmeyi ifade etmektedir. Aynı zamanda bu bakış açısı yolların düzenli bir şekilde yapılması, doğanın işlenebilir hale gelmesi, kaynakların var olması ve tedarik edilmesi, hayvanların ehlileştirilmesi, yabancı insan ve toprakların fethedilmesi, yerleşim yerlerinin oluşturulması ve inşa edilmesi, mekânın bilimsel ve sanatsal sunumu ve nihayetinde iletişim yoluyla mesafelerin yakınlaşması konusunu ele almaktadır (Graumann, 2002: 104).

Psikolojik perspektifi ise gelişme (hissi, motor, bilişsel ve iletişimsel gelişme) ile örneklendirilmektedir. Açıklayıcı ve yok edici davranışlarla bu gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bahsi geçen örnekler çevresel nesne ve mekânlara sahip olma yoluyla ve mekânı yaşanılır kılma ve kişiselleştirme yoluyla sağlanmaktadır (Graumann, 2002: 104).

Mekân perspektifi açısından kendileme teorileri, bu teorilerin bireyin ya da bir grubun sosyal kimliğinin oluşturulması, sürdürülmesi ve mekâna olan bağlılık diyalektik bir sürecin sonucudur. Bu süreç mekânın faaliyeti, dönüşümü adaptasyonu, bölgesel dönüşümü ve bireyin kendi kimliğinin entegrasyonunda sembolik tanımlamasını da kapsamaktadır. Ayrıca

bu kimliğin yarattığı değer ve mekâna olan bağlılık kimliğin sürekliliği ve devamlılığı olan bir unsur teşkil etmektedir (Pol, 2002: 16).

Kendileme, yapma (making) ve edim/eylem (acting) içerdiği için dönüştürme ve değiştirme süreci olarak karşımıza çıkmakta, kabul ve niyet etmeyi de gerektirmektedir (Göregenli, 2010: 124). Bu kendilemenin, bir yerin veya mekânın dönüştürülmesinde ortaya çıkan bir otorite ve denetim göstergesi olduğunu da göstermektedir (Bilgin, 2011: 177). Kendileme sürecinin gerçekleşmesi için sahiplenme/mülkiyet önemli bir unsurken zorunlu bir koşul değildir (Bilgin, 2011: 177). Çünkü kentlere, sokaklara veya bazı genel mekânlara sahip olunamaz ancak bu mekânlara "kendimizden" bir şeyler katmak mümkünüdür. Bu durum kendilemenin somut olarak doğrudan mekânın kendisi ile ilgili olmadığını, mekânın anlamı ve onlarla kurulan ilişkilerle ilgili olduğunu göstermektedir (Graumann, 1976'dan akt (Göregenli, 2010: 124). Bu bağlamda kendilemenin benlik ve kimliğin oluşumu ve gelişimi ile bir süreç olduğu da görülmektedir. Çünkü bu süreç sayesinde birey, tarihsel olarak biçimlendirilmiş olan insani işlevlerini ve yeteneklerini yeniden üretirken aynı zamanda da kendini üretir ve yaratır (Bilgin, 2011: 177). Mekân kendilemesi (ait olma ya da bağlılık hissi) bireylerin çevreleri için sorumluluk hislerinin artmasına da yardımcı olmaktadır (Pol, 2002: 11). Kendine ait izlerin oluşturulmasıyla, yani mekânın kendilenmesi/kendine mal edilmesi* ile ortaya çıkan egemenlik alanı bu aidiyeti ve yere bağlılığı pekişmektedir. Bir mekânın kendilenmesi için ise üç unsur gerekmektedir: sahiplenme duygusu, korunan mekân ve yer aidiyeti (Ilgın ve Hacıhasanoğlu, 2006: 60). Sahiplenme, kişisel egemenlik alanlarının kontrolünün kişiler tarafından yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Sahiplenme, duygusu ile psikolojik ve fizyoloijk tehdide karşı savunulan mekân korunan mekândır. Mekânlar, sahiplenildikleri ölçüde korunmakta, kullanılmakta ve korunup kullanıldıkça da yer aidiyeti ve sahiplenme artmaktadır.

Egemenlik alanı ise bir bireyin ya da grubun kullandığı ve herkese açık olmaması için savunduğu, kendini güvende hissettiği sınırlandırılmış mekân ya da alandır ve mahremiyet ihtiyacını desteklemektedir (Hall, 1966, Proshansky, Ittelson, Rivlin, 1976; akt Kalyoncu, 2006). Egemenlik alanı kişilerce, kendisinin başkalarına karşı sınırlama düzenini oluşturma

* "Bir şeyi kendisinin kılma, bir şeyi kendisi için görme eylemini veya sürecini anlatan kendileme terimi (Latince appropriatio, almanca aneignung), günlük dilin dışında, öncelikle Marksist metinlerde yer almaktadır. Bu terim uzunca bir süre, özellikle sahipsiz veya sahibince sahiplenilmeyen eşyaların yasal olmayan bir biçimde sahiplenilmesi anlamını taşımıştır. C.F. Graumann (1976) kendileme kavramının psikolojide ortaya çıkışının çevreyi kendileme kavramından önce, özellikle Marksist ve Sovyetik yazılarda görüldüğünü belirtmektedir. Ona göre Marksist kuramda antropolojik bir terim olarak beliren kendileme, Hegelci üç önemli kavramla yakınlık göstermektedir; dışlaştırma (entaüsserung), şeyleştirme (vergegenstandlichung) ve yabancılaşma (entfremdung, alienation)".(Nuri Bilgin, "Fiziksel Mekândan İnsani Ya Da İnsanlı Mekâna", Mimarlık, 90/3, ss.62-65. http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/288/4100.pdf S.63. ve Nuri Bilgin, Eşya Ve İnsan, Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 2011, İstanbul)

mekânizması olarak kullanılmaktadır ve bir yerin kişiselleştirmesini veya işaretlenmesini içermektedir (Lang, 1987: 148). Bu işaretleme ve kişiselleştirme de o yerin kişi veya gruba ait olduğunun ilanıdır. Egemenlik alanı, toplum, küçük gruplar ve kişiler olmak üzere üç düzeyde oluşturulmaktadır (Edney, 1976: 42). Toplumların ve küçük grupların oluşturduğu egemenlik alanları arasında ölçek farklılıkları bulunmaktadır. Kişilerin egemenlik alanı daha küçük düzeydedir. Bu küçük egemenlik alanları tasarlanmış çevre tarafından bazı yollarla etkilenmekte ve şekillenmektedir (Stea, 1970: 37).

Egemenlik alanı, mahremiyet ve anlam aidiyetin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bir yeri sahiplenme ile o çevrede egemenlik alanı kurulmaktadır. Bu egemenlik alanın içselleştirilmesi ve kişiselleştirilmesi ile kendileme gerçekleşmekte, mekân, aidiyet ve kimlik birbirini şekillendirmektedir. Yaşanan mekânla kurulan bu karşılıklı ilişki sonucunda ise o yerin kişi tarafından kendinin kılınması ortaya çıkmaktadır.

1.5. Mahremiyet

Son yıllarda daha sıkça kullanılmaya başlayan mahremiyet kavramı insan-mekân ilişkilerinin sosyal, psikolojik ve mekânsal boyutların karşılıklı etkileşimini gösteren kavramların arasında ilk sıralarda yer almaktadır. İlk zamanlar bireysel bir hak ve özgürlük[*] bağlamında ele alınan mahremiyet, şimdilerde sosyoloji, psikoloji, mimari gibi pek çok disiplinin ilgi alanı içine girerek disiplinler arası bir nitelik kazanmıştır. Kültürden kültüre ve aynı toplum içerisinde zamandan zamana bile farklılık arz eden mahremiyet tam olarak tanımlanamamakta ve sınırlandırılamamaktadır (Speller ve Twigger-Ross, 2009: 362).

Arapça bir kelime olan haram kelimesinden gelen mahrem; başkalarından saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması, istenmeyen, dinin yasak kıldığı şey anlamlarına ve bunların yanı sıra gizli, teklifsiz, içli-dışlı olma anlamlarında da kullanılmaktadır (Yörükhan, 2012: 271). Mahremiyet ise mahrem olma durumudur.

Mahremiyet, kişiler arası eşitlik bağlamında diğer insanlarla ve benlikle duygusal iletişim kurma alanında oluşan bir çevresel yaşantı olarak tanımlanmaktadır (Giddens'tan akt Göregenli, 2010**:** 59). İnzivaya çekilme, kendi başına kalma, yalnızlık, diğer insanlarla ilişki istememe, özel alanı paylaşmama yine mahremiyet kavramını açıklamak için kullanılmaktadır (Göregenli, 2010**:** 61). Rapoport, mahremiyeti, etkileşimleri kontrol etme yetisi ve istenen

[*]Mahremiyet olgusu çok eski dönemlerden beri var olmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla modernleşme sürecinde daha da önem kazandığı görülmektedir. Modernleşme ile birlikte önem kazanan "birey" mahremiyet ile ilgili -özellikle hak ve özgürlükler bağlamında- çalışmaları beraberinde getirmiştir. Toplumsal alanın ortaya çıkışıyla birlikte özel alan, gizlilik kelimesi çerçevesinde değil, mahremiyet kavramı çerçevesinde tanımlanmıştır. Ayrıca kamusal alan-özel alan tartışmaları ve kamusal alanın dönüşümü ile ilgili çalışmalar ve bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili çalışmalarda da mahremiyet kavramına sıkça rastlanmaktadır.

etkileşimi gerçekleştirme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Korkmaz ve Köseoğlu, 2011: 26-27). Konuyla ilgili pek çok referans alan Altman için ise mahremiyet, bir kimsenin kendisine veya grubuna ulaşma çabası üzerindeki seçici kontrolüdür (Yüksel, 2009: 278). Bu tanımlama, mahremiyetin ayırt edici niteliğini ortaya koymakta, kişinin kendisi ile ilgili bilgi ve sosyal etkileşimi üzerindeki hâkimiyetine ilişkin iki temayı kapsamaktadır. Ayrıca bu tanımda mahremiyetin diğer boyutları da dışlanmamakta; kişilerin, hem yalnız başına kalma hem de başkalarıyla birlikte bulunma isteği dikkate alınmaktadır (Yüksel, 2009: 278). Mahremiyet, aynı zamanda kişiler arası mesafelerin kontrol edilmesiyle ilişki düzenleme ve kişiler arası sınırları kontrol etme sürecidir (Madanipour, 2003: 20) ve sosyal ilişkileri, her türlü düşünce ve davranışı etkileyen bir durumdur (Yörükhan, 2012: 284). Mahremiyet, bireylerin kurduğu ilişki şekline, ilişki kurulan insana, yakınlığa, türüne ve kültüre göre farklılaşmaktadır. İlişkilerin sosyal statüsüne ve kişiler arası mesafeye göre dört ayrı sınıfta değerlendirilmektedir. Bunlar, özel/mahrem (intimate), kişisel (personal), sosyal (social) ve kamusal (public) mesafedir[**]. Bu mesafeler, mekânda kişilerin eylemleri anında, gereksinme duydukları mesafelerdir ve mahremiyet de bu bireysel mesafeye göre belirlenir. Buna göre de mahremiyet, kişisel, bireysel, sosyal ve kamusal mahremiyet olarak sınıflandırılmaktadır (Yalçın, 2008: 34). Kişisel mahremiyet, hijyen, sağlık ve cinsellikle ilgili mahremiyettir. Bu alan en mahrem bölgedir ve hem fiziksel hem de duygusal etkileşim içerir. Bireysel mahremiyet, aile ve diğer yakın ilişkilerle bağlantılı mahremiyettir, sadece arkadaşların ve kişisel görüşmenin zorunlu olduğu durumlarda izin verilen alanda gerçekleşir. Sosyal mahremiyet, iş arkadaşlıkları, komşuluk gibi sosyal ilişkilerle ilişkili mahremiyettir, geçici temelde sosyal iletişim kurma beklentisiyle oluşturulan alanda ortaya çıkmaktadır. Kamusal mahremiyet, bireylerin diğerleriyle doğrudan iletişim kurmayı beklemediği alanda gerçekleşmekte ve kamuya açık mekânlarda yaşanan ilişkilerde ve yabancılar arasındaki geçici ilişkilerde görülmektedir. Mahremiyet, kişi, grup ve toplum arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, benliğin ve kimliğin tanımlanması gibi işlevleri de yerine getirmektedir. Bunların yanı sıra mahremiyet, kişiye yalnız kalma durumunu da sağlamaktadır (Mumcu Uçar ve Özsoy, 2006: 14). Kişisel yaşam alanı ve mahremiyet kavramları doğrudan aidiyeti de

[**]Literatürde Edward Twitchell Hall'ın "proksemik", kişisel alan teorisi olarak geçmektedir. Proksemik, kişisel alanın ve insanların mesafe kullanımının incelenmesine denmektedir ve ilk kez 1963 yılında kullanılmıştır. Bu teori sosyal etkileşimlerin, insanlar arası mesafe tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Hall bu mesafelerin 1) Özel/Mahrem alan: 45 santimetreye kadar olan alan, 2)Kişisel Alan: 45 cm ile 1.2 metre arası,3)Sosyal Alan: 1.2 metre arası ile 3.6 metre arası, 4)Kamu Alanı: 3.6 metre ile 7.6 metre arası olduğunu söylemektedir. Hall bu davranış mesafelerinin, kültüre, kişiliğe ve çevresel faktöre göre değiştiğini belirterek mekânsal davranış teorilerine önemli katkıları sunmuştur. (Edward T. Hall, Ray L. Birdwhistell, Bernhard Bock ve diğerleri, "Proxemics [and Comments and Replies]" Current Anthropology, Vol. 9, No. 2/3, Apr. - Jun., 1968, pp. 83-108)

etkilemektedir. Aidiyetin oluşması için insanların çevrelerinde mekânı kendilerine özgü bir yaşam alanı olarak kurgulaması gerekmektedir.

Sonuç olarak mahremiyet, "ben"im "diğerleri" tarafından ne kadar tanınıp bilindiğim, "diğerlerinin" fiziksel olarak "bana" ne kadar ulaşabilir oldukları, "benim" "diğerlerinin" ilgi ve dikkatinin ne kadar nesnesi olduğum ile ilgili bir kavramdır.

2. MEKÂN-İNSAN İLİŞKİLERİ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR

2.1. Fenomonolojik Yaklaşım

Fenomonolojik yaklaşım zengin teorik temeli nedeniyle mekân ve insan ilişkilerini anlamak için iyi bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Manzo,2003: 48). Phenomenon/fenomen Yunanca bir terim olup görünen, dış görünüş, görüngü, olay anlamlarına gelmektedir. Fenomenoloji ise birey ve onun bilinçli deneyimleri ile başlayan ve daha önceden var olan kabuller, ön yargılar ve felsefi doğmalardan kaçınmaya çalışan bir yöntemdir ve olayları (görünüşleri) toplumsal aktörler tarafından 'doğrudan doğruya' algılandığı şekilde incelemektedir (The Encyclopedia of Sociology; akt.Wallace, ve Wolf, 2004: 297).

Fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl kabul edilmektedir. Husserl'e göre, fenomenoloji, bir şeyin, örneğin, bir canlının herhangi bir durumunu değil, bütününü; algıları algı olarak, yargıları yargı olarak, duyguları duygu olarak ele alır ve fenomenoloji de bütün bilim alanlarında geçerlidir (Husserl, 1995: 16-17'den akt Öktem, 2005: 28). Husserl'in "şeylere dönelim yeniden" çağrısı fenomonolojinin sloganı haline gelmiştir (Wolff, 2002: 499). Bu çağrı, benimsetilen düşüncelerimizi, kültürümüzü sorgulama, askıya/paranteze alma çağrısıdır. Yani bu çağrı ile fenomenoloji, bizden öğrenmiş olduğumuz sanıları olduğu gibi kabul etmememizi, sorgulamamızı, dünyaya bakışımızı ve dünyada bulunuşumuzu sorgulamamızı ister (Wallace ve Wolf, 2004: 297). Çünkü fenomenoloji, fiziksel dünyanın asla değişmeyen ve bütün insanlar için aynı olan "gerçek" bir dünya olmadığını ve insanların yorumlarına veya ona yüklediği anlamlara bağlı, göreli bir dünya olduğunu savunmaktadır (Eyce, 2011: 6). Kısaca fenomenoloji, yaşamı yoruma dayalı olarak ele alıp incelemektir. Bu da fenomenolojinin bir felsefi sistem değil, şeyler'in içinde gizli öz'ün bilgisine ulaşmaya çalışan bir yöntem olarak ileri sürüldüğünü ifade etmektedir (Erbaş, 1992: 160). Fenomonolojinin temel amacı günlük yaşam ve günlük yaşamda ilişkiye girerken kullanılan bilinç sürecini araştırmaktır.

Fenomenolojinin çalışma konusu ile ilişkisi, sosyal yapılara ve bunlara bağlı neden-sonuç ilişkilerine vurgu yapan pozitivist bakışı yadsıyarak, öznelerin kişisel deneyimlerinin oluştuğu günlük yaşam pratikleri ile toplumsal ilişkilerin özneler üzerindeki etkilerini araştırması üzerinden gerçekleşmektedir (Ersoy, 2007: 297-298). Fenomenoloji, mekân-insan

ilişkileri açısından (özellikle mimarlık için) bir felsefe disiplini olarak değil mekânın somut ifadesi olan mimari formun anlamını ve insan-mekân ilişkilerinin anlamını sorgulamaya yönelik bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte fenomenoloji, kentsel mekânı anlamada kaynağa ulaşmak, özü yakalamak ve bazı kavramlara açıklık getirmek amacıyla son yıllarda, özellikle kuram ve pratik arasındaki ilişkiyi güçlendirme çabasında olan tasarımcılar tarafından başvurulan, felsefi olduğu kadar psikolojik dayanakları da olan bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Olgun, 2009: 86).

Fenomenolojik açından mekân, yaşamın hammaddesi olarak ve dolayısıyla bir nicelik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü mekân, insan eylem ve etkinlikleri için gerekli bir donatım, bir hammaddedir ve her varlık, zaten var olarak bir mekânı işgal etmekte ve tüketmektedir. Bu yüzden de mekân varoluşun ve eylemin hammaddesi olarak kabul edilmektedir (Bilgin, 1990: 63). Bu yöntemden hareketle mekân yeniden yorumlanmış, "ev" ve "konut" gibi kavramlardan hareketle "kavramsal mekân" ve "yaşanan mekân" arasındaki ayırım pek çok çalışmanın temel nesnesi olmuştur (Göregenli, 2010: 123).

Martin Heidegger ve Gaston Bachelard, mekânı fenomenolojik açıdan değerlendiren önemli isimlerin başında gelmektedir. Bachelard, Mekânın Poetikası adlı çalışmasında, evi ve insanın evle kurduğu ilişkiyi fenomenoloji ilkelerine dayanarak incelemektedir. Evi, insan ruhunun bir çözümleme aracı olarak kullanmaktadır. İmgelemi, insan doğasının temel gücü olarak kabul etmekte ve bir imgelem metafiziği kurma da nedenselliğin yetersiz kalacağını bunun ancak fenomenolojinin yani bireyin bilincinde imgenin yola çıkışını incelemenin yardımıyla başarılabileceğini söylemektedir (Bachelard, 1996).

Martin Heidegger, mimarlığı, düşünme konusu edinerek mekân ve insan arasındaki ilişkiyi fenemonolojik bir yöntemle ele almıştır. Heidegger, mekânı saf yapı olarak görme eğilimini dönüştürmüş ve mekânı bir etkilesim ve deneyim yeri olarak kabul etmiştir. Heidegger'in "Dünya içinde olmak" kavramı, insanların yerle olan iliskilerinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Bolak Hisarlıgil, 2007: 25). Heidegger'e göre insanlar çevrelerini önce oraya yerleşerek ve duygusal tepkiler vererek anlamlandırır, sonra da davranış ve eylemlerini bilim ve teknoloji aracılığıyla ölçmek isterler (Sharr, 2013: 2). Heidegger, bir binanın yerin ve oturanların özelliklerine göre inşa edildiğini, içinde bulunduğu fiziksel ve beşeri topografya ile şekillendiğini yani, bina soyut nesnelerden çok onun içinde oturan insanlarla ilgili olduğunu söylemektedir (Sharr, 2013: 10). Gündelik yaşam Heidegger için önem arz etmektedir. Çünkü insanların yaşamsal araç gereçlerle -fiziksel ve zihinsel olarak- ilk temasının gündelik yaşam pratiklerinde olduğunu düşünmektedir (Sharr, 2013: 31).

2.2. Sosyolojik ve Sosyo Psikolojik Yaklaşımlar

Sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikolojide mekân ve insan arasındaki ilişkiler özellikle davranış bilimleri üzerinden çeşitli yaklaşımlarla ele alınmış ve konuyla ilgili pek çok kuram ve yaklaşım ortaya atılmıştır. Mekânın davranış üzerindeki etkileri, mimarlıktan, kent sosyolojisine, şehir bölge planlamaya, siyaset bilimine, eğitim bilimlerine, işletme bilimlerine kadar pek çok disiplin içerisinde ele alınıp incelenmektedir. Sembolik etkileşim yaklaşımı konuyla ilgili diğer teorilere kaynaklık etmekte diğer teorileri buradan beslemektedir.

Sembolik etkileşim yaklaşımı Chicago Okulu'ndan Herbert Blumer tarafından geliştirilen ve kökenleri psikolojik geleneğe dayanan bir Amerikan sosyoloji ekolüdür. Sembolik etkileşimci yaklaşım, toplumun sembollere yüklediği anlamlar ve bu anlamların davranışlara etkisi üzerinde durmaktadır. Sembolik etkileşim yaklaşımını benimseyen teorisyenler, yaşam dünyalarının "sembollerle" inşa edildiğini, bireylerin de bu sembolleri yorumlayarak onlara anlam yüklediklerini bu anlama göre de kendisi için bir "durum tanımlaması" (Thomas'dan akt. Poloma 1993: 221) yapıp ona göre eyleme geçtiklerini belirtmektedirler. Bu anlamlandırma ve eyleme geçme sürecinin merkezinde "bireyin kendisi" yer almaktadır. Yani sembolik etkileşim, "bir beni olan" bireye ve bir kişinin içsel düşünce ve duyguları ile toplumsal davranış arasındaki etkileşime odaklanmaktadır (Wallace ve Wolf, 2004: 226).

Birey ve çevresi arasında gerçekleşen bu etkileşim, hem sosyal hem de fiziksel çevrede gerçekleşmektedir. Bu nedenle insan ve mekân arasındaki etkileşim de sembolik etkileşim teorisyenlerinin ilgi alanları arasında yer almaktadır. Bu ilgi Chicago Okulu'nun aynı zamanda kent ve kentsel yaşamın araştırılıp incelendiği, modern anlamda ilk kentbilim okulu olmasını sağlamıştır (Duru ve Alkan, 2002: 11). Chicago Okulu'nda kent üzerine yapılan çalışmalar sembolik etkileşim yaklaşımının bakış açısıyla "kentlerin mekânsal düzenleme biçiminin toplumsal ilişkilere etkisi" ve "kentlilerin yaşam biçiminin geleneklerinin oluşturduğu kültürel yaşam" üzerine odaklanmıştır (Duru ve Alkan, 2002: 12). Yapılan ilk çalışmalarda[*] doğal çevrenin yanı sıra yerel toplulukların mekânda yerleşme

[*] Chicago Okulu'ndan Robert E. Park, Ernest W. Burgess ve Roderick McKenzie tarafından hazırlanan "Şehir" (The City-1925) adlı çalışma kenti sosyo-psikolojik açıdan ele alan ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. Ayrıca psikoloji temelli teoriler ve teorisyenler (Wililam James (1890), Charles Horton Cooley (1902), George Herbert Mead (1934), Erwing Goffman (1959), Herbert Blumer (1969) " benlik" ve "kişilik" oluşumu üzerinden bu mekân insan etkileşimini ele alıp incelemişlerdir. Kültür, insan davranışı ve çevrenin evin şeklini nasıl etkilediğini House, Form and Culture 1929 kitabında ele alan, Amos Rapoport ve Human Behavior and the Environment seri kitaplarıyla çevre psikolojisi ve sosyal psikoloji arasında yakın ilişkinin olduğunu gösteren Irwin Altman mekân ve insan davranışını mimarlık açısından ele alan diğer önemli teorisyenlerdir. Çevre psikolojisinde karşımıza çıkan bir diğer isim de Harold M. Proshansky'dir. Proshansky "The City and Self-Identity" ve "Place Identity: Physical World Socialization of the Self"adlı çalışmalarında bireysel kimliğin yerler, mekânlar ve bunların özelliklerini içeren "çevresel bir geçmiş"e sahip olduğunu söyleyerek mekânın kimliğin oluşmasındaki rolüne vurgu yapmıştır.

biçimlerinin ve insan eliyle yaratılmış çevrenin de incelenmesi gerektiği savunularak çevrebilimsel yaklaşımın temellerini atılmıştır.

Georg Simmel ve Chicago Okulu'nun sosyologlarından Louis Wirth, kent üzerinden insan ve mekân etkileşimini ele alıp bu etkileşimin davranış üzerindeki etkisini ilk inceleyen iki önemli isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam" (Die Grosstädte und das Geistesleben,1903) adlı metninde, modern kent yaşamının doğasının modern bireydeki toplumsal-psikolojik yansımaları yani metropolün insan ilişkilerini düzenleyen ve dönüştüren karakteri üzerinde durmuştur (Simmel, 2000: 167-184). Simmel, kent yaşamının insan karakterini kalıcı bir şekilde etkilemiş olduğu noktasından hareket etmekte, kente özgü bir takım psikolojik durumdan söz etmektedir. Modernliği, kent bağlamında ele alan Simmel aynı zamanda bizatihi kenti, mimariyi, mekânı, estetiği sosyolojinin ilgi alanı olarak düşünmüş ve "mekân" kavramını toplumbilimsel çözümlemenin içine dâhil etmeye çalışmıştır (Işık, 2005: 39).

Louis Wirth de "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme" (Urbanism As A Way Of Life-1938) makalesinde, Simmel gibi kent sorununu kişilik ve zihniyet üzerinden ele almıştır. Wirth, bu çalışmasında kır ve kentin insan yaşamı üzerindeki etkilerine, kentin toplum bilimsel açıdan tanımlanmasına, kentte yaşamak ve kentlileşmek arasındaki farka, kentli yaşam biçimine, kent büyüklüğünün ve yoğunluğunun birey davranışlarına etkisine ve kentsel kimliğe değinmiştir (Wirth, 2002: 77-106).

Özetle Sembolik etkileşimci yaklaşımın mimari mekânın anlamlandırılmasına ve yorumlanmasına üç temel katkısı olmuştur. Sembolik Etkileşimci Teori (Smith, 2006: 124),

- Tasarlanmış fiziksel çevre ve "ben"in, "öteki"ni etkilediğini ve onun içinde anlamını bulduğunu vurgulamaktadır.
- Tasarlanmış fiziksel çevrenin bizim paylaşılan sembollerimizi ve anlamlarımızı nasıl içerdiğini ve ilettiğini göstermektedir.
- Tasarlanmış fiziksel çevrenin sadece davranışlarımızın arka perdesi olmadığını aksine bazı tasarlanmış fiziksel mekânların, yerlerin ve nesnelerin, düşüncelerimizi ve eylemlerimizi şekillendiren ajanlar gibi özyansıtmaya (self reflection) davet ettiğini söylemektedir.

Mekân-insan arasındaki ilişkiyi ele alan davranış ağırlıklı bir takım yaklaşımlar (organismik, biçimsellik, yapısalcılık, seçicilik, dönüşümsel, diyalektik yaklaşım) da mevcuttur (Ispalar Çahantimur, 1997: 4-12). Bu yaklaşımlardan diyalektik yaklaşım ve bağlamsal/dönüşümsel yaklaşım ev ve konut üzerinden bu etkileşimi ele almakta, aidiyet,

[1] Georg Simmel, "Metropol Ve Zihinsel Yaşam", Şehir ve Cemiyet, Haz: Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, , 2000, ss.167-184

kendileme, sahiplenme gibi daha çok psikolojik unsurları içermektedir. Ayrıca bu yaklaşımlar coğrafi-fiziksel özelliklerin, mekânı yaşayanların psikolojik süreçlerinin ve genel sosyokültürel alanın bir arada görülmesi gerektiğini temel alan bütüncül bir bakış açısını esas almaktadır (Hauge, 2007: 3).

Yer/mekân kimliğini tanımlayan çalışmalarda da mekân ve insan ilişkilerine atıf yapılmakta hem bireysel kimliklerin oluşmasında hem de yer/mekân kimliklerinin oluşmasında bu etkileşimin önemli olduğu ifade edilmektedir. Yer/mekân kimliğinin fiziksel özelliklerinin yanı sıra orası ile ilişkili olan kişilerin, cinsiyetine, yaşına, sosyal sınıfına, kişiliğine ve başka sosyal tariflere, zamana göre değişkenlik göstereceği vurgulanarak bir yerin kimliklendirilmesinde mekân ve insan arasındaki etkileşimin sürekliği ve önemi vurgulanmaktadır (Proshansky, Fabıan ve Kamınoff, 1983: 7-83).

2.3. Marksist Yaklaşımlar

Mekân ve insan ilişkileri konusundaki çalışmalar daha çok toplum ve mekân arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Farklı teorik temeller ve disiplinlerde ortaya çıkmasına, önem verdikleri konuların farklı olmasına rağmen bunların tümü mekânın sosyal, politik, kültürel ve ekonomik koşullar sonucu biçimlendiğini kabul etmiştir. Marxizm'in mekân ve kent mekânına ilişkin değerlendirmeleri sınıf mücadelesi ve sermaye birikim süreçleri ile ilişkilendirilirken, Marksist teori, kent ile olan ilişkisini Marx ve Engels'den başlayarak günümüze kadar eleştirel bir çizgide sürdürmüştür[*]. Marx'ın çalışmalarında kent mekânının sınıf bilinci açısından önemine atıflar yapılmasına rağmen, çalışmalarının bütünü açısından sistematik bir değerlendirme ya da kuramsallaştırma olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Engels'in İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu başlıklı çalışması, kent mekânına ilgiliyi göstermektedir. Marxizm'in mekâna olan ilgisi, özel olarak ta kent mekânına ilişkin değerlendirmeleri 1960'ların sonlarına doğru Marxist coğrafyacı ve sosyologların analizleriyle birlikte artmıştır. Marksist coğrafyacılar, mekânın daha derinlerde işleyen toplumsal yapılarla ilişki içinde ele alınmasının ve mekânsal süreçlerin ardında yatan

[*] Marx ve Engels'in kent görüşleri, daha çok Alman İdeolojisi adlı yapıtlarında yer almıştır. Burada, bir ülkede işbölümünün, sanayi ve ticareti tarımdan ayırdığını ve bunun sonucunda da kırsal alanlarla kentlerin, her birinin çıkarları arasında bir zıtlık baş gösterdiğini öne sürmüşlerdir.(Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, Güncellenmiş 12. Bask, İstanbul, İmge Kitabevi, 2012, s. 122.). Bu nedenle, kente işbölümünün arttığı bir yerleşim gözü ile bakar, köye karşı tavır alırlar. Şöyle ki: "Maddi ve zihni emek arasındaki en önemli bölünme, köyle kentin ayrılmasıdır. Köyle kent arasındaki çelişki, barbarlıktan uygarlığa, kabileden devlete yerellikten devlete geçişle başlar ve bütün uygarlık tarihi boyunca bugüne değin sürer. Gerçekte kentin, nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin, gereksinmelerin toplandığı bir yer olmasına karşılık; köy bunun tam tersi olarak, yalnızlığı ve ayrılığı temsil eder." (R. J. Holton, Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık, çev: Ruşen Keleş, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 34-35). Marx'a göre kent, kıra göre çok daha ileri bir uygarlık aşaması ve gelişmeyi temsil eder. Marx ve Engels'in ifadelerinden, sanayi devriminden önce de kent ve kır arasında sürüp gelen bir mücadelenin olduğu ve kentlerin kısmi bir zaferinin zaten var olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca Marx'a göre, kent yalnız üretim güçlerinin değil, erkin toplandığı toprak iyeliğinden kopuk bir kapitalizme dayanan bir yerleşmedir. Kent öyle bir yerleşim yeridir ki, çıkar ve çelişki kümelerinde kendine özgü bir bilinç yaratarak sınıf yapısının doğmasına yol açar (Keleş, a.g.e.,s.123)

toplumsal, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin analiz edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır (Işık, 1994: 17).

Mekân sosyolojisi literatüründe, Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Edward Soja, Michael Foucault*, Doreen Massey, Martina Löw ve John Urry bu yazarlardan ilk akla gelenlerdir. Lefebvre, Harvey, Castells ve Soja'yla başlayan mekânsallık problemi onlarla birlikte ve onlardan sonra daha çok özellikle kentsel mekân bağlamında gelişmiş ve mekân, kent bağlamında kapitalist ilişkiler içinde yeniden yorumlanmıştır. Mekânın bu dönemdeki yükselişi Marxist teori kapsamında mekânın kapitalist üretim biçiminde nasıl üretildiği ve yeniden üretildiği, bunun hem bir üretim aracı hem de kontrol ve ideoloji bir aracı olarak nasıl kullanıldığıyla ilgili yeni tartışmalar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Özetle yapısalcı-Marksist yaklaşımla birlikte mekân, sosyal olay ve olguların gerçekleştiği yer olmasının yanı sıra başlı başına bir etken olarak da ele alınmaktadır. Bu yaklaşımla beraber sosyal bilimlerde mekân, sosyal süreçlerde hem etkili hem de onlarla birlikte şekillenen bir "yapı", "ajan" ve "etken" olarak tartışılmaktadır (Kaygalak, 2011: 1-10).

*Henri Lefebvre**

Fransız filozof Henri Lefebvre, kent sosyolojisi yazınında ilk kez kentsel mekân dışında "mekân" sözcüğü kullanmış ve modern dönemin Fordist-kapitalist mekânı üzerine yaptığı analizler ile Marxist teoriye mekânsallık boyutu eklemiştir. Lefevbre, çalışmalarında mekân, günlük yaşam ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi olmak üzere üç temel konuyu ele almaktadır.

Lefebvre, mekânın edilgen, coğrafi bir alan olmaktan çıkıp işlevsellik kazandığını belirtmekte ve analizlerinde mimari yapı ve şehir planının araçsallığı üzerinden mekânın politik kimliğini vurgulamaktadır. Lefebvre'e göre, mekân, ne ideoloji veya politikadan ayrıştırılabilecek bilimsel bir nesne, ne bir özne, ne de sadece sosyal ilişkilerin ve eylemlerin basit bir sahnesi değildir. Mekân, bir şey değil ancak şeyler arasındaki ilişkinin bir kuruluşudur, toplumsal olarak

* Mekân, Michael Foucault için başlı başına bir analiz konusu olmamış bir mekân teorisi geliştirmemiştir. Ancak diğer söylemleriyle mekânın iç içeliği nedeniyle konumuz açısından önem kazanmaktadır. Foucault, yaptığı analizlerde mekân parçalarının güç ilişkilerinde oynadığı rolü göstermektedir.[2] İrfan Kaygalak , "Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce Ve Yeni Mekân Kavrayışları" Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 9, sayı:1, 2011, ss.1-10.

* Henri Lefebvre (1901–1991) Fransız sosyolog, entelektüel ve felsefecidir. Daha çok Neo-Marksist olarak bilinir. Lefebvre, mekân konusunu toplumsal analizin, Marksist felsefe ve sol siyasetin gündemine taşıyan ilk düşünürlerdendir. *Modern Dünya'da Gündelik Hayat* ve *The Production of Space* (Mekânın Üretimi) adlı eserlerinde mekâna dair çözümlemeler yapmıştır. Gündelik hayat ile mekân arasındaki ilişkiyi inceleyen Lefebvre toplumsalın mekânlar üzerinden üretildiğini belirterek, özellikle kapitalist sistemde gündelik hayatın nasıl üretildiğini anlayabilmek için mekânların nasıl üretildiğine ve tasarlandığına bakmak gerektiğini söylemektedir (Bkz. Lefebvre, 2004). Lefebvre, durum tespitinin yapıldığı bu çözümlemelerinde insanlar için üretilen hayatların tahakkümünden gündelik hayatta var olan muhalefetin ve eleştirel bakış açısının gün yüzüne çıkartılıp canlı tutularak kurtulunabileceğini de açıklamaya çalışmaktadır (Bkz. Lefebvre, 2007). Lefebvre mekânı algılanan (perceived), kurgulanan (conceived) ve yaşanan (lived) mekân olmak üzere üçle ayırmakta; bu ayrıma göre de mekânsal deneyimleri de üçe ayırmaktadır: Maddi mekânsal deneyim (spatial practice), mekânın gösterimi (representations of space) ve gösterimsel mekânlar (representational spaces). Maddi mekânsal pratikler gündelik yaşamı kentsel dokuyla ilişkilendirirken, algılanan mekâna işaret etmektedir (Lefebvre, 1995,33).

üretilir ve toplumsal faaliyetin ürünüdür (Lefebvre, 1995: 92). Lefebvre'e göre, hiçbir mekân toplumsal bakımdan tarafsız değildir, stratejik ve siyasi anlamlar taşıyan toplumsal bir üründür ve her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir.

Lefebvre'in kentsel mekâna ilişkin analizleri de kapitalizm üzerinden gerçekleşmektedir. Ona göre kapitalist gelişme içinde, sermaye, mekânı bir meta haline getirmiştir. Kapitalizm, malların mekânsal yerleşmede üretildiği aşamadan, mekânın kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği bir sisteme dönüşmüştür. Yani, metaların mekânda üretiminden, mekânın meta olarak üretimine geçişilmiştir. Lefevbre, bu bağlamda da kenti, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği bir küresel mekânsal bağlam, insan etkileşiminin ve medeniyetin anlamlarının nesilden nesile aktarma işini maksimize eden bir kap olarak öngörmektedir. Bu nedenle de mekân aynı zamanda tarihsel bir üründür (Lefebvre, 1995: 116).

David Harvey

Mekân ve insan davranışı arasındaki ilişkiyi iktidar ve sermaye üzerinden ele alan bir diğer Marksist coğrafyacı da David Harvey'dir. Harvey, mekân ve iktidar ilişkilerini Lefebvre'in çözümlemeleri üzerinden geliştirmiş fakat ondan farklı olarak da onun mekânsal ilişkilere atfettiği bağımsız, belirleyici nitelikleri reddetmiştir.

Harvey için mekân, ontolojik bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur. "Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin oluştuğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda içeren şeyler olarak görmektedir (Harvey, 2003: 11).

Harvey'in kuramsal çerçevesinde kentsel mekânın önemi ise kapitalist üretim ilişkilerini açıklamasıyla tanımlıdır. Harvey, kenti, toplumsal artık değer, iktisadi örgütlenmenin egemen tarzı ve toplumun mekânsal örgütlenmesi arasındaki ilişkiler alanı bağlamında ele almış ve kenti sermaye birikim süreçleri çerçevesinde kavramsallaştırmıştır (Harvey, 2003: 12). Harvey, kenti anlamın hem toplumsal, hem de coğrafi düşünceyi kapsayacak ve bundan hareket edecek bir kavramsal çerçeve ile mümkün olacağını ifade etmekte (Harvey, 2003: 58-61) ve sosyolojik ve coğrafi yöntemlerin bu şekilde kaynaştırılması ile kentsel sorunların üstesinden gelinebileceğini düşünmektedir. Kentin mekânsal biçimi insan davranışlarının temel belirleyicisi olarak görülmektedir. Özetle, Harvey'in kentsel süreçlere ilişkin analiz ve değerlendirmeleri sermaye birikiminin mantığı ve ondan kaynaklanan sorunlara odaklanmaktadır ve sermaye birikimi süreçlerinin hemen her şeyi açıkladığı görüşünü dile getirmektedir.

Manuel Castells

Manuel Castells de Marksist kuramın temel kavramlarıyla kentsel mekân çözümlemesi yapmıştır. Toplumsal oluşumları ekonomi, ideoloji ve siyaset çerçevesinde inceler ve bunların kentsel mekânda ifadesini bulduğunu savunur.

Castells'in kentsel çalışmalar alanına yaptığı en önemli katkı, yeniden üretim süreçlerinin yarattığı çelişkileri kentsel düzeyde sistematik ve ayrıntılı biçimde kavramsallaştırmasıdır. Castells'e göre kent ve kentsellik aslında ideolojik içeriğe sahip kavramlardır. Bu yaklaşım da mekânın biçimlenmesinin, kentsel yaşamın ve kent sorunlarının ancak kapitalizm ile kentsellik arasındaki ilişkiler çerçevesinde anlaşılabileceğini varsaymaktadır. Castells'e göre her toplumda mekânsal birimler üretim tarzının niteliğine yani ekonomik öğelere göre tanımlanır. Bu bağlamda da kentsel örgütlenme sadece mekânsal formların basit bir düzenlemesi değil daha çok hane halklarının günlük tüketim örüntülerinin kolektif olarak ele alınması süreçlerinin ifadesidir (Castells, 1997: 28).

Castells, kentsel mekânın ekonomik, siyasal, ideolojik düzlemde ekonominin belirleyiciliği ile oluştuğunu söylemektedir (Ertürk, 1997: 113). Castells, gelişmiş kapitalist ülkelerde kentsel mekânın üretim ve dağıtım işlevleriyle açıklanamayacağını, tüketim işlevi ile açıklanacağını savunmaktadır. Kentlerin bu tüketim işlevini de emeğin yeniden üretimi ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Castells'e göre kentler bu anlamda emeğin yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketimin de elde edildiği alanlardır.

Bunlarla birlikte Castells'e göre kent tarihin ürünüdür, toplumsal yapının yansımasıdır. Kent koşullarında sosyal süreçlerle mekân arasındaki ilişki kapital birikim süreçlerine oturtularak açıklanmalıdır (Bal**,** 2002: 156). Görüldüğü gibi Castells'in analizlerinde kolektif tüketim ile denklik içinde tanımlanan bir kentsel mekân yer almaktadır.

Edward Soja

Lefebvre'den etkilen ve onun kavramsallaştırmasına benzer bir tanımlama ve sınıflama yaparak mekânı ele alan bir diğer isim de Edward Soja'dır. Soja, "The Thirdspace" adlı çalışmasında Lefebvre'yi "metafilozof" olarak nitelendirir ve mekânın disiplinlerarasılığını ortaya çıkaran ve mekân ile ilgili çalışmalara en büyük katkıyı yapmış kişi olarak takdim eder (Soja, 1996: 6). Soja, mekânın sosyal bir realite içinde olduğunu, sosyal realitenin de tesadüfi bir mekânsallığının olmadığını söylemektedir (Soja, 1996: 46). Yani mekânın sosyal yaşamın hem bir aracı hem de bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Soja da mekânın inşa edildiğini belirterek mekânı üçlü bir sınıflamayla ele almaktadır. Soja'ya göre Gerçek mekân (Birinci mekân) üzerinde yaşanılan doğa, kosmos yani fiziksel mekândır. Mantıksal ve formel soyutlamaları içeren zihinsel mekân ise imgelenen mekândır

(İkinci mekân). Algılanan/Deneyimlenen mekân (Üçüncü mekân) ise sosyal (üretilen) mekândır. Soja birincil mekânın gerçek, ikincil mekânın ise hayali olduğunu ve coğrafik tahayyülün en azından geçmiş yüzyılda bu ikili mekân düşüncesi etrafında evrildiğini ifade etmektedir (Çetin, 2010: 84). Üçüncü mekân ise birinci ve ikinci mekândan yani fiziksel ve zihinsel mekândan farklı bir mekânsallığa tekabül etmekte ve Soja bunu sosyal mekân olarak ifade etmektedir. 1960'lı yılların sonlarından itibaren mekânsallığın diğer formları üzerine ortaya çıkan bilinçle ilgili olarak üçüncü mekânın ortaya çıktığını ve "disiplinler arası" bir çalışmaya ile anlaşıla bileceğini düşünmektedir. Lefebvre'nin ve Foucault'nun çalışmalarının üçüncü mekânı içerdiğini söylemektedir (Soja, 1996: 11). Ayrıca, Soja da mekânı da bir ideolojik yapılanmanın ürünü olarak görmektedir (Soja, 1989: 80).

Sonuç

İlkel çağdan günümüze kadar tüm tarihsel süreçte insanoğlunun yaşadığı mekânları oluşturma ve düzenleme girişimi ve arzusu arkeolojik kanıtlarla gün yüzüne çıkarılmıştır. İnşa edilen ilk mekânlar olarak kabul edilen dolmenler, lahitler, yaşam mekânları olarak düzenlenen mağaralar, mekân kimlik etkileşiminde ilk belirleyici olanın insan dolaysıyla kimlik olduğu tezini ispatlamaktadır. İnsanoğlu daha sonra inşa ettiği, düzenlediği bu mekânlara bir takım anlamlar yüklemiş, kutsallaştırmış, ihtiyaçlarına göre düzenlemiş, kısaca ihtiyaç ve inançları doğrultusunda yeniden kurgulamıştır. Toplumsallaşma ile birlikte de kurgulanan bu mekânlar yeni anlamlar kazanmış, gündelik yaşamı da düzenleyen bir takım kural ve uygulamalarla bu sefer toplumsal yaşamı düzenleyen bir fonksiyon üstlenmiştir. Tek taraflı başlayan bu ilişki yerleşik hayatla, toplumsallaşma ile karşılıklı bir hal almıştır. Bu etkileşime zamanla yeni faktörler eklenmiş, etkileşimdeki belirleyicilik yaşanan gelişmelere göre kimi zaman kimlik kimi zaman mekânın lehine olmuştur.

Bu gelişmelere rağmen insanlık kadar eski olan, pek çok disiplinin içinde ele alınan ve sınırları net olarak tanımlanamayan mekân kavramının ne olduğu ve/veya neresi olduğu sorularına literatürde tam olarak bir cevap bulunamamıştır. Ancak çalışmalardaki kavram tanımlamalarının ortak noktaları üzerinden hareket edilerek ve kentsel mekânla somutlaştırılarak bu zorluk aşılmaya çalışılmış ve bu tür çalışmalar multidisipliner bir nitelik kazanmıştır.

Bu bağlamda mekân ve kimlik etkileşimi ile ilgili çalışmalar insan çevre ilişkileri bağlamında ele alınmış ve konuyla ilgili çalışmalar daha çok mimarlık alanında gelişmiştir. Ancak mimarinin kimlik ve kişilik üzerindeki etkileri keşfedildikten sonra özellikle toplum mühendisleri yeni kimlik ve kişilik inşa süreçleri ile istedikleri toplumu, ulusu ve medeniyeti vb. mekândan yararlanarak yeniden kurgulamak istemişlerdir. Özellikle devrimlerden sonra

ulus inşa dönemleri kimliğin yeniden kurgulandığı dönemler olarak karşımıza çıkmıştır.

Literatür genel olarak ele alındığında mekânın iki özelliğine vurgu yapıldığı görülmüş ve bu özellikler üzerinden mekân kavramı ortaya konulmuştur. Bu vurgu, mekânın boş, homojen ve tamamen nötr olduğu ve diyalektik yöntemden yola çıkarak mekânın sosyal olarak üretildiği şeklindedir. Bu çalışmada da mekânın sosyal bir inşa süreci sonrasında ortaya çıktığını kabul edilmekte, bu sosyal inşa sürecinin kimlikten bağımsız olmadığı, karşılıklı etkileşimle gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

Mekân, hem fiziksel hem de toplumsal açıdan bir insan ürünüdür. Bu yüzden mekânlar insanların izlerini üzerlerinde taşırlar. Önce fiziksel olarak kurgulanan, imar edilen mekânlar, insanlar tarafından onlara yüklenen anlamlarla inşa edilirler. İlk olarak fiziksel ihtiyaçları karşılamak amacıyla başlayan mekân ve insan arasındaki bu ilişkide ilk etkileyen, inşa sürecine ilk tuğlayı koyan insan olmuştur. Daha sonra insan eliyle inşa edilen bu mekânlar kimi zaman eşit, kimi zaman egemen, kimi zaman da zayıf rollerle insanoğlunun yaşamının vazgeçilmez parçaları olarak hem bireysel hem de toplumsal kimliklerin inşa sürecinde rol almaktadır. Bu etkileşimin örneklerini en açık bir şekilde toplumsal geleneklerin fiziksel çevreyi etkilemesinde ve mekân düzenlemesine yansımasında görmek mümkündür. Çevre psikolojisi alanında yapılan pek çok çalışma kişilerin fiziksel çevreleri ile kişisel duygu, düşünce, tutum ve toplumsal kültür arasında ilişki olduğunu açıkça ortaya koymakta özellikle toplumsal aidiyet duygusu ile ilişkisine vurgu yapmaktadır.

Mekân ve kimlik arasındaki karşılıklı ilişki sahiplenme, kendileme, aidiyet gibi duygularla görünür hale gelmekte bu duygular yaşanılan mekâna kimlikten birtakım özellikler, anlamlar yüklemektedir. Özellikle göç ile yaşanan kimlik bunalımları mekânın sahiplenilerek, mekândaki egemenlik alanlarının oluşturulmasından sonra bir çözüme kavuşmaya başlamakta yeni kimlikler inşa edilmektedir.

Mekân kimlik etkileşimi fenomonolojik açıdan da ele alınmış mekânın anlamlandırılma süreci ve imgesel gücü yorumlanmıştır. Neo Marksistler de mekân ve kimlik arasındaki etkileşimi ele almış mekânın toplumsal bir ürün olduğu kabulünden hareketle kentsel mekân üzerinden analizler yapmışlardır.

Mekân kimlik etkileşiminin ele alındığı sosyo-psikolojik yaklaşımlar ise daha çok kimliğin oluşum sürecini ele almış ve kimliğin özellikle toplumdan ve bağımsız olarak inşa olunamayacağı tezini savunmuş ve bu sürecin devamlığına vurgu yapmıştır. Özellikle kırdan kente göçten sonra kentli kimliğinin oluşumu veya uluslararası göç sonrası yaşanan kimlik bunalımları hem bu etkileşimi hem de kimliğin inşa sürecini örneklemekte sembolik etkileşimcilerin konuyla ilgili tezini güçlendirmektedir.

Kaynakça

Aydın, S., (1999), Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği, Ankara, Öteki Yayınları.

Bachelard, G., (1996), Mekânın Poetikası, Çev. Aykut Derman, İstanbul, Kesit Yayıncılık.

Bal, H. (2002), Kent Sosyolojisi, Isparta, Fakülte Kitabevi.

Bilgin, N., (2011), Eşya Ve İnsan, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2. Basım.

Bilgin, N., (1990), "Fiziksel Mekândan İnsani Ya Da İnsanlı Mekâna", Mimarlık Dergisi, 241, Yıl:28, Sayı:3.

Bolak Hisarlıgil, B.(2007), "Yer"Leşmenin Düş(üm)lenmesi: Geleneksel Anadolu Yerleşmelerinde "Ara"Lar", Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri, Enstitüsü.

Castells, M., (1997), Kent, Sınıf, İktidar, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Çetin İ., (2010), "Gecekondunun Kentle Bütünleşme Sürecinde Alan-Mekân Faktörü: İzmir Örneği", Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duru, B.ve Alkan, A., (2002), 20. Yüzyıl Kenti, Ankara, İmge Kitabevi.

Edney, J. J.,(1976), "Human Territories: Comment On Functional Properties", Environment and Behavior, Vol 8, No.1.

Erbaş, H., (1992), "Sosyolojide Fenomenoloji", Araştırma Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt: 14.

Ersoy, M. (2007), "Kentsel Planlama Kuramlarına Eleştirel Bakışlar", Planlama Kuramları.

Ertürk, H., (1997),Kent Ekonomisi, Bursa, Ekin Yayınları.

Eyce, N., (2011), "Çağdaş Mimarlıkta Mekân, Yer Ve Mekânsallık Tartışmaları – Cermodern Örneği" Yüksek Lisan Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gierny, T, F. (2000), "A Space For Place In Sociology", Annual Review of Sociology, Vol. 26, ss. 463–96.

Göregenli, M,. (2010), Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Graumann, C. F. (2002), "The Phenomenological Approach To People-Environment Studies", Handbook Of Envıronmental Psychology, Robert B. Bechtel And Arza Churchman, New York, By John Wiley & Sons, Inc.,

Gustafson, P.(2001), "Meanings Of Place: Everyday Experıence And Theoretıcal Conceptualızatıons", Journal Of Environmental Psychology, 21.

Gustafson, P. (2001a), "Roots And Routes Exploring The Relationship Between Place Attachment And Mobility", Environment And Behavior, Vol: 33, No:5,ss. 667-686.

Harvey, D., (2003), Sosyal Adalet ve Şehir, çev:Mehmet Moralı, , İstanbul, Metis Yayınları.

Hauge,, A. L., (2007), "Identity and place: a critical comparison of three identity theories", Architectural Science Review Article, March 1.

Ilgın, C. ve Hacıhasanoğlu, O., (2006), "Göç – Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin / Kreuzberg Örneği", İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1.

Ispalar Çahantimur, A. (1997), "Kültür Ve Mekân Etkileşimi Kapsamında Konut Ve Yakın Çevresi İlişkilerine Diyalektik Bir Yaklaşım", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Işık, İ. E., (2005), "Mekânın Toplumsal Kuruluşu", MimarİIst, Mart 2005/1.

Işık, O., (1994), "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:64-65.

İnceoğlu, M,. (2010), Tutum, Algı ve İletişim, İstanbul, Beykent Üniversitesi Yayınları.

Kayapa, N. ve Tong, T., (2011), "Sanal Gerçeklik Ortamında Algı", Sigma 3

Kaygalak ,İ., (2011), "Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce Ve Yeni Mekân Kavrayışları" Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 9, sayı:1, ss.1-10.

Korkmaz S. ve Köseoğlu, E., (2011), "Buca Konutlarında Mahremiyet Düzeyi", MimarİIst, 1.

Köktürk, E., (2010), "Mekân Algısı Ve Mekân İlişkisi Üzerine", Mekânsal Planlamada Jeodezi Sempozyumu, İzmir, 24-26 Kasım 2010, http://www.erolkokturk.net/FileUpload/ks85423/File/2010-11-24_mekân_algisi_ve_mekân_iliskisi_uzerine.pdf, (8 Mayıs 2013), ss.1-15.

Lang J. T., (1987), Creating Architectural Theory: The Role Of The Behavioral Sciences In Environmental Design, New York, Van Nostrand Reinhold Co.

Lefebvre, H.,(1995),.The Production Of Space, Çev. Donald Nicholson Smith, Oxford, Blackwell.

Lynch, K., (2010), Kent İmgesi, çev: İrem Başaran, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Madanipour, A., (2003), Public And Private Spaces Of The City, London And New York, Routledge.

Manzo, L. C., (2003),"Beyond House And Haven: Towarda Revisioning Of Emotional Relationships With Places", Journal of Environmental Psychology, 23, 2003.

Mehmet Yüksel, (2009) "Mahremiyet Hakkına Ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 64-1.

Merleau-Ponty, M., (2008), Algılanan Dünya Sohbetler, çev. Ömer Aygün, İstanbul, Metis Yayınları.

Mumcu Uçar, Ö. ve Özsoy, A., (2006), "Sınır Kavramına Mekânsal Bir Yaklaşım: Bahçelievler Örneği", İtüdergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1.

Olgun, İ., (2009), "Kentsel Değişim Sürecinde Kentsel Okuma Ve Bellek İlişkisi", Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Öktem, Ü., (2005), "Fenomenoloji Ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi", Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 45/1

Özen, A., (2006), "Mimari Sanal Gerçeklik Ortamlarında Algı Psikolojisi", Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim, Denizli, http://ab.org.tr/ab06/bildiri/81.doc,4/6/2012 .

Özen, A., (2006), "Mimari Sanal Gerçeklik Ortamlarında Algı Psikolojisi", Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim, Denizli, http://ab.org.tr/ab06/bildiri/81.doc , 3 Mayıs 2013.

Pløger, J., (2001), "Millennıum Urbanism -Discursive Planning", European Urban And Regional Studies, Vol: 8, No:1, ss. 63-72.

Pol, E. (2002) , "The Theoretıcal Background Of The Cıty-Identıty Sustaınabılıty Network", Envıronment And Behavıor, Vol. 34, No. 1, January,.

Poloma, M., (1993), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, İstanbul, Gündoğan Yayınları.

Proshansky, H. M., Fabıan A. K., and Kamınoff R., (1983), "Place-Identıty:Physıcal World Socıalızatıon Of The Self" Journal Of Environmental Psychology,Vol: 3,Issue:1, ss.57-83.

Rapoport, A,. (1990), The Meaning Of The Built Environment, A Nonverbal Communication Approach, Tucson, The University Of Arizona Pres.

Sancar F. ve Severcan Y. C., (2010), "Children's Places: Rural–Urban Comparisons Using Participatory Photography in the Bodrum Peninsula, Turkey", Journal of Urban Design, Vol. 15. No. 3, August 2010.

Sarıçiçek, A., (2012), "Algı", İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tıbbi Psikoloji Dersi Notları, 2012, http://tip.ikc.edu.tr/files/31/pdfler/Ders%20Materyelleri/Alg.pdf , (09.12.2013).

Sharr, A. (2013), Mimarlık İçin Heidegger, çev: Volkan Atmaca, 1.Baskı, İstanbul, Yem Yayınları.

Smith, R. W., Bugni V., (2006), "Symbolic Interaction Theory and Architecture", Symbolic Interaction,, Vol. 29, Issue 2.

Soja E. W., (1996), Thirdspace, Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places, Blackwell, Cambridge.

Soja,E. W. (1989)Postmodern Geographies, London, New York, Verso.

Speller G. M and Twigger-Ross C. L.,(2009), "Cultural And Socıal Dısconnectıon In The Context Of A Changed Physıcal Envıronment" Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, Vol:91, Issue: 4, ,ss.355-369.

Spencer, C., (2005), "Place attachment, place identity and the development of the child's self-identity: searching the literature to develop and hypothesis", International Research in Geographical and Environmental Education, Vol:14, Issue: 4, 2005 pp. 305–309.

Stea, D. (1970),"Space, Territory and Human Movements." In Environmental Psychology: Man and His Physical Setting, Ed: Harold M. Proshansky, William H. Ittelson and Leanne G. Rivlin. New York, Holt, Rinehart and Winston.

Şengül, M. B. (2010) "Romanda Mekân Kavramı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3/11, Bahar.

Urry, J., (1999), Mekânları Tüketmek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Wallace, R. A. ve Wolf, A., (2004), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Leyla Elburuz, M.Rami Ayas, İzmir, Punto Yay.

Wirth, L., (2002), "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme", 20. Yüzyıl Kenti, Ed: Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara, İmge Kitabevi, ss.77-106.

Wolff, K. H., (2002), "Fenomemoloji ve Sosyoloji", Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, der. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Türkçe Hazırlayanlar: Mete Tuncay ve Aydın Uğur, Ankara, Ayraç Yayınevi.

Yalçın, M., (2008), "İnsan-Çevre Etkileşimi Kapsamında Yemek Yeme Mekânlarının Kimlik Oluşumundaki Belirleyiciler", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcıoğlu Halu, Z., (2010), "Kentsel Mekân Olarak Caddelerin Mekânsal Karakterinin Yürünebilirlik Bağlamında İrdelenmesi Bağdat Caddesi Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yıldırım Erniş, İ, I,. (2012), "Fiziksel Elemanların Yüzer Yapılarda Mekân Algısına Olan Etkileri: Çevre Ve İnsan Davranışı İlişkisi Bağlamında İrdelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yörükhan, T. (2012), Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Şehir, Konut ve Mahremiyet, 1. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.